

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21865604>

Andijon davlat chet tillari instituti
Ingliz tili va adabiyoti kafedrası
dotsenti, filologiya fanlari bo'yicha
falsafa doktori (PhD) Vositov Otabek
Toxirjonovich Tel:+998932131001
otabekvositov55@ gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada ingliz va nemis tillarida metaforalarning lingvokognitiv xususiyatlari qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda metafora faqat badiiy-ifodaviy vosita sifatida emas, balki inson tafakkurining muhim kognitiv mexanizmi sifatida talqin etiladi. Lingvokognitiv yondashuv asosida metaforalarning konseptual tuzilishi, ularning abstrakt tushunchalarni anglashdagi roli hamda til va tafakkur o'rtasidagi uzviy bog'liqligi yoritib beriladi. Ingliz va nemis tillaridagi metaforalar umumiy kognitiv modellar asosida shakllangan bo'lsa-da, ularning qo'llanilishi va semantik xususiyatlari milliy-madaniy tafakkur bilan bog'liq holda farqlanishi aniqlanadi. Tadqiqot natijalari qiyosiy tilshunoslik, kognitiv lingvistika va tarjima nazariyasi uchun muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: Metafora, Lingvokognitiv tahlil, Kognitiv lingvistika, Konseptual metafora, Til va tafakkur, Ingliz tili, Nemis tili, Qiyosiy tilshunoslik, Konseptualizatsiya, Milliy-madaniy tafakkur, Kognitiv model, Abstrakt tushunchalar

Abstract: This article analyzes the linguistic and cognitive characteristics of metaphors in English and German from a comparative perspective. In this study, metaphors are not considered merely as a means of expression, but rather as an important cognitive mechanism of human thinking. Based on a linguistic-cognitive approach, the conceptual structure of metaphors, their role in understanding abstract concepts, and the organic connection between language and thought are revealed. Although metaphors in English and German are based on common cognitive models, their use and semantic characteristics differ depending on national and cultural thinking. The results of the study are of great scientific importance for comparative linguistics, cognitive linguistics, and translation theory.

Keywords: Metaphor, Linguistic-cognitive analysis, Cognitive linguistics, Conceptual metaphor, Language and thought, English, German, Comparative linguistics, Conceptualization, National-cultural thought, Cognitive model, Abstract concepts

Аннотация: В данной статье представлен сравнительный анализ лингвокогнитивных свойств метафор в английском и немецком языках. В исследовании метафора рассматривается не просто как литературно-выразительное средство, но как ключевой когнитивный механизм человеческого мышления. На основе лингвокогнитивного подхода раскрываются концептуальная структура метафор, их роль в понимании абстрактных понятий и внутренняя связь между языком и мышлением. Хотя метафоры в английском и немецком языках формируются на основе общих когнитивных моделей, было обнаружено, что их использование и семантические характеристики различаются в зависимости от национально-культурного мышления. Результаты исследования имеют важное научное значение для сравнительной лингвистики, когнитивной лингвистики и теории перевода.

Ключевые слова: метафора, лингвокогнитивный анализ, когнитивная лингвистика, концептуальная метафора, язык и мышление, английский язык, немецкий язык, сравнительная лингвистика, концептуализация, национально-культурное мышление, когнитивная модель, абстрактные понятия

Zamonaviy tilshunoslikda metafora hodisasi faqatgina badiiy bezak yoki nutqiy vosita sifatida emas, balki inson tafakkuri va idrokini aks ettiruvchi muhim kognitiv mexanizm sifatida o'rganilmoqda. Ayniqsa, XX asr oxiri va XXI asr boshlarida shakllangan kognitiv tilshunoslik yo'nalishi metaforaning til va tafakkur o'rtasidagi uzviy bog'liqligini ilmiy asosda yoritib berdi. Shu nuqtai nazardan, metafora insonning borliqni qanday anglashini, abstrakt tushunchalarni qanday konseptuallashtirishini va til orqali qanday ifodalashini ko'rsatadi. Ingliz va nemis tillari german tillari oilasiga mansub bo'lishiga qaramay, ularning tarixiy rivoji, madaniy konteksti va milliy dunyoqarashi metaforalarning shakllanishi va qo'llanilishida muayyan farqlarni yuzaga keltirgan. Ushbu tillardagi metaforalarning lingvokognitiv tahlili orqali umumiyliklar bilan bir qatorda, madaniy-spetsifik xususiyatlarni ham aniqlash mumkin. Mazkur ishning asosiy maqsadi ingliz va nemis tillarida metaforalarning kognitiv tabiatini ochib berish, ularning konseptual asoslarini tahlil qilish va qiyosiy jihatdan o'rganishdan iborat. Tadqiqot davomida metaforalarning semantik, kognitiv va lingvomadaniy xususiyatlari yoritiladi.

Metafora tushunchasining tilshunoslikdagi o'rni: An'anaviy tilshunoslikda metafora ko'pincha badiiy nutqqa xos stilistik vosita sifatida talqin qilingan. Aristotel metaforani bir predmet nomining boshqa predmetga ko'chishi sifatida izohlagan. Unga ko'ra, metafora nutqni bezaydi, uni ta'sirchan va obrazli qiladi. Biroq zamonaviy yondashuvlarda metafora faqat estetik vosita emas, balki kognitiv jarayon sifatida qaraladi. Metafora inson ongida mavjud bo'lgan bilimlar tizimi orqali yangi tushunchalarni anglash imkonini beradi. Masalan, "hayot yo'l", "vaqt pul", "fikr oqimi" kabi iboralar metafora yordamida abstrakt tushunchalarni konkret tajriba asosida tushunishga xizmat qiladi. Zamonaviy tilshunoslikda metafora, ayniqsa, kognitiv lingvistika doirasida chuqur o'rganila boshladi. Bu yo'nalishda

metafora inson tafakkurining asosiy mexanizmlaridan biri sifatida talqin qilinadi. Xususan, George Lakoff va Mark Johnson tomonidan ilgari surilgan konseptual metafora nazariyasiga ko'ra, metafora til hodisasi bo'lish bilan birga, fikrlash usulidir. Ular metaforani "bir tushuncha sohasini boshqa bir tushuncha sohasi orqali anglash" jarayoni sifatida izohlaydilar. Masalan, "bahs — bu urush" konseptual metaforasi asosida "fikrni himoya qilish", "dalillar bilan hujum qilish", "munozarada yutish" kabi ifodalar shakllanadi. Bu yondashuv metaforaning kundalik nutqda, ilmiy tilda, siyosiy diskursda va hatto texnik terminologiyada ham faol qo'llanilishini ko'rsatadi. Shuningdek, metafora milliy-madaniy tajriba bilan chambarchas bog'liq bo'lib, turli tillarda bir xil tushunchaning turlicha metaforik talqin qilinishiga olib keladi. Masalan, ingliz tilida "time is money" (vaqt — pul) metaforasi keng tarqalgan bo'lsa, boshqa tillarda vaqt ko'proq "oqim" yoki "yo'l" sifatida tasavvur qilinishi mumkin. Bu holat metaforaning til va madaniyat o'rtasidagi uzviy aloqani aks ettirishini ko'rsatadi. Shu bilan birga, metafora til birliklarining semantik rivojida ham muhim rol o'ynaydi. Ko'plab so'zlar dastlab aniq, konkret ma'noda qo'llanib, keyinchalik metaforik kengayish orqali abstrakt ma'nolarni ifodalay boshlaydi. Masalan, "ildiz" so'zi dastlab o'simlikka xos bo'lsa, keyinchalik "muammo ildizi", "so'z ildizi" kabi birikmalarda ko'chma ma'noda ishlatiladi. Bu jarayon tilning dinamik tabiatini va inson tafakkurining ijodiy imkoniyatlarini namoyon etadi. Metaforaning psixolingvistik jihatlari ham e'tiborga loyiqdir. Inson yangi ma'lumotni qabul qilayotganda uni avvaldan tanish bo'lgan tushunchalar bilan bog'lashga intiladi. Aynan metafora shu bog'lanishni ta'minlab, murakkab va mavhum tushunchalarni osonroq idrok etishga yordam beradi. Shu sababli metafora nafaqat adabiy asarlarda, balki ta'lim jarayonida, ilmiy tushuntirishlarda va ommaviy axborot vositalarida ham samarali vosita sifatida qo'llaniladi.

Lingvokognitiv yondashuvning mohiyati: Lingvokognitiv yondashuv tilni inson tafakkuri, idroki va bilish jarayonlari bilan uzviy bog'liq hodisa sifatida talqin qiladi. Ushbu yondashuvga ko'ra, til faqatgina muloqot vositasi bo'lib qolmay, balki insonning olamni qanday qabul qilishi, tasniflashi va anglashini aks ettiruvchi kognitiv mexanizm hisoblanadi. Til birliklari, xususan, so'zlar, iboralar va metaforalar inson ongida shakllangan konseptual tuzilmalar bilan chambarchas bog'langan bo'lib, ular orqali voqelik haqidagi bilimlar tartibga solinadi va ifodalanadi. Lingvokognitiv yondashuv doirasida ma'no statik hodisa sifatida emas, balki dinamik, kontekstga bog'liq va tajriba asosida shakllanuvchi jarayon sifatida qaraladi. Insonning kundalik hayotiy tajribasi, madaniy muhit va ijtimoiy omillar til orqali konseptual tizimlarda mujassamlanadi. Shu sababli til birliklarini tahlil qilishda faqat ularning grammatik yoki leksik xususiyatlari emas, balki ular ortida yotgan kognitiv modellar, konseptlar va obrazli tafakkur mexanizmlari ham hisobga olinadi. Mazkur yondashuv ayniqsa metaforalarni o'rganishda muhim ahamiyat kasb etadi. Metafora lingvokognitiv nuqtayi nazardan badiiy bezak emas, balki inson tafakkurining asosiy vositalaridan biri sifatida talqin qilinadi. Metaforalar orqali abstrakt tushunchalar aniq va tanish tajribalar asosida anglanadi, bu esa inson ongida murakkab bilimlarni shakllantirish va uzatishni osonlashtiradi. Demak, lingvokognitiv yondashuv til va tafakkur o'rtasidagi

o'zaro bog'liqlikni ochib berish, til hodisalarining chuqur mohiyatini anglash imkonini beradi hamda zamonaviy tilshunoslik tadqiqotlarida muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Metaforaning kognitiv funksiyalari: Metafora kognitiv tilshunoslikda faqat badiiy yoki stilistik vosita sifatida emas, balki inson tafakkurining muhim kognitiv mexanizmi sifatida talqin qilinadi. Kognitiv yondashuvga ko'ra, metafora insonning olamni anglash, tajribani tartibga solish va abstrakt tushunchalarni tushunish jarayonida faol ishtirok etadi. Inson tafakkuri ko'pincha mavhum hodisalarni bevosita idrok eta olmaydi, shu bois ularni aniq, sezgi orqali qabul qilinadigan tushunchalar yordamida angelaydi. Aynan metafora ana shu kognitiv ehtiyojni qondiruvchi vosita hisoblanadi. Metaforaning asosiy kognitiv funksiyalaridan biri – konseptualizatsiyadir. Metafora yordamida inson murakkab va mavhum tushunchalarni oddiy va tanish tajribalar asosida shakllantiradi. Masalan, vaqt, hissiyot, tafakkur kabi abstrakt tushunchalar makon, harakat yoki jismoniy obyektlar orqali tushuntiriladi. Bu jarayon inson ongida konseptual tizimlarning yuzaga kelishiga va mustahkamlanishiga xizmat qiladi. Shuningdek, metafora bilimni tuzish va uzatish funksiyasini ham bajaradi. Metaforik ifodalar orqali ma'lumotlar nafaqat tushunarli, balki esda qolarli shaklda ifodalanadi. Bu esa bilimlarning kognitiv jihatdan samarali o'zlashtirilishiga yordam beradi. Metafora nutq jarayonida fikrni ixcham, ta'sirchan va aniq ifodalash imkonini yaratadi. Metaforaning yana bir muhim kognitiv funksiyasi – interpretatsiya va baholash bilan bog'liq. Metaforalar orqali inson voqelikni nafaqat tasvirlaydi, balki unga munosabat bildiradi, baho beradi. Bu jarayonda shaxsning madaniy tajribasi, dunyoqarashi va ijtimoiy qadriyatlari muhim rol o'ynaydi. Natijada metafora individual va kollektiv tafakkurning aks-sadosi sifatida namoyon bo'ladi. Xulosa qilib aytganda, metaforaning kognitiv funksiyalari inson tafakkurining chuqur qatlamlari bilan bog'liq bo'lib, u bilish, tushunish va ma'noni shakllantirish jarayonlarida muhim o'rin tutadi. Shu sababli metaforani o'rganish tilshunoslikda nafaqat lingvistik, balki kognitiv va madaniy jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Nemis tilida metaforalarning lingvokognitiv tahlili: Zamonaviy tilshunoslikda metafora nafaqat badiiy-ifodaviy vosita, balki inson tafakkurining muhim kognitiv mexanizmi sifatida talqin etilmoqda. Lingvokognitiv yondashuv metaforani insonning atrof-muhitni idrok etish, tushunish va konseptuallashtirish jarayonlari bilan chambarchas bog'liq hodisa sifatida o'rganadi. Ushbu yondashuv doirasida nemis tilidagi metaforalar milliy-madaniy tafakkur, konseptual tizim va kognitiv modellarning lingvistik ifodasi sifatida tahlil qilinadi. Nemis tilida metaforalar ko'pincha abstrakt tushunchalarni aniq, sezgi orqali idrok etiladigan sohalar yordamida anglashga xizmat qiladi. Masalan, Zeit ist Geld ("Vaqt – bu pul") konseptual metaforasi nemis jamiyatida vaqtning qadri, samaradorlik va iqtisodiylik tushunchalarining muhimligini aks ettiradi. Bu metafora orqali vaqt iqtisodiy resurs sifatida idrok etiladi va u bilan bog'liq bo'lgan Zeit sparen (vaqtni tejamoq), Zeit investieren (vaqt sarflamoq) kabi til birliklari yuzaga keladi. Lingvokognitiv tahlil nuqtayi nazaridan nemis tilidagi metaforalar ko'pincha inson tanasi, makon, harakat va tabiat

hodisalari bilan bog'liq konseptual sohalarga tayanadi. Masalan, hissiy holatlarni ifodalashda Ich fühle mich niedergeschlagen ("O'zimni tushkun his qilyapman") birikmasida "pastga tushish" makoniy metaforasi ruhiy holat bilan bog'lanadi. Bu holat Lakoff va Jonson tomonidan ilgari surilgan hissiy holat – ma'lum makon konseptual modeli bilan uyg'unlashadi. Shuningdek, nemis tilida ijtimoiy va siyosiy jarayonlarni tushuntirishda metaforalarning roli ild. Masalan, Der Staat steht auf schwachen Beinen ("Davlat zaif oyoqlarda turibdi") ifodasida davlat tirik ilde ct sifatida tasavvur qilinadi. Bu esa ilde ct siyosiy tizimni inson tanasi orqali anglash imkonini beradi. Bunday metaforalar ijtimoiy voqelikni soddalashtirish, uni omma ongiga yaqinlashtirish vazifasini bajaradi. Xulosa qilib aytganda, nemis tilidagi metaforalar lingvokognitiv nuqtayi nazardan inson tafakkuri, madaniy qadriyatlar va konseptual tizimlarning til orqali namoyon bo'lish shaklidir. Metaforalar tilning faqat bezak elementi emas, balki bilish va tushunishning asosiy vositasi ekanligini ko'rsatadi. Shu bois nemis tilidagi metaforalarni lingvokognitiv jihatdan tahlil qilish til va tafakkur o'rtasidagi murakkab munosabatlarni ochib berishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ingliz va nemis metaforalarining qiyosiy tahlili: Zamonaviy lingvokognitiv tilshunoslikda metaforalar turli tillarda inson tafakkurining umumiy va milliy xususiyatlarini ochib beruvchi muhim vosita sifatida qaraladi. Ingliz va nemis tillari ilde c jihatdan bir til oilasiga mansub bo'lishiga qaramay, ulardagi metaforik birliklar ayrim o'xshashliklar bilan birga, madaniy va kognitiv tafovutlarni ham namoyon etadi. Qiyosiy tahlil ushbu tillarda metaforalarning konseptuallashuv mexanizmlarini aniqlash imkonini beradi. Har ikki ilde ham ilde ct tushunchalarni anglashda makoniy va jismoniy tajribaga asoslangan metaforalar keng qo'llaniladi. Masalan, ingliz tilidagi to fall into depression va nemis tilidagi in Depression fallen iborolari ruhiy holatni "pastga tushish" harakati orqali ifodalaydi. Bu holat hissiy holat – makon konseptual metaforasining universalligini ko'rsatadi. Shuningdek, har ikki ilde muvaffaqiyat yuqoriga ko'tarilish, muvaffaqiyatsizlik esa pastga tushish bilan bog'lanadi (to rise to success – zum Erfolg aufsteigen). Biroq ingliz va nemis metaforalari o'rtasida madaniy-kognitiv farqlar ham kuzatiladi. Ingliz tilida iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlarni ifodalashda raqobat va harakat bilan bog'liq metaforalar ko'proq uchraydi (time is money, to invest time). Nemis tilida esa tartib, barqarorlik va mexanizm tushunchalariga asoslangan metaforalar ustunlik qiladi (Zeit ist kostbar, der soziale Mechanismus). Bu holat har ikki jamiyatning madaniy qadriyatlari va tafakkur tarzini aks ettiradi. Shuningdek, ingliz tilida metaforalar ko'pincha dinamik va emotsional xarakterga ega bo'lsa, nemis tilida ular mantiqiy va tizimli ifodalar bilan ajralib turadi. Masalan, ingliz tilidagi the heart of the city iborasi shahar markazini jonli organizmga qiyoslash orqali tasvirlasa, nemis tilidagi das Zentrum der Stadt neytral va aniq ifoda bilan beriladi. Bu farq ingliz tilining obrazlilikka moyilligi va nemis tilining aniqlik hamda mantiqiylikka urg'u berishi bilan izohlanadi. Xulosa qilib aytganda, ingliz va nemis tillaridagi metaforalar umumiy kognitiv modellar asosida shakllansa-da, ularning til birliklarida ifodalanishi milliy-madaniy tafakkurga bog'liq holda farqlanadi. Qiyosiy lingvokognitiv tahlil metaforalarning

nafaqat til tizimidagi, balki inson ongidagi konseptual o'rnini aniqlashda muhim ilmiy ahamiyatga ega.

XULOSA: Ingliz va nemis tillarida metaforalarning lingvokognitiv tahlili shuni ko'rsatadiki, metafora inson tafakkurining ajralmas qismi bo'lib, til orqali dunyoni anglashda muhim rol o'ynaydi. Har ikkala tilda metaforalar abstrakt tushunchalarni konkret tajriba asosida ifodalashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, metaforalarning shakli va mazmuni milliy mentalitet, madaniyat va tarixiy rivoj bilan chambarchas bog'liq. Ingliz tilida metaforalar ko'proq pragmatik va emotsional xarakterga ega bo'lsa, nemis tilida ular mantiqiy va strukturaviy yo'sinda namoyon bo'ladi. Mazkur tadqiqot natijalari lingvokognitiv tadqiqotlar, qiyosiy tilshunoslik hamda tarjima nazariyasi uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Lakoff, G., Johnson, M. *Metaphors We Live By*. – Chicago: University of Chicago Press, 1980.
2. Lakoff, G. *Women, Fire, and Dangerous Things*. – Chicago: University of Chicago Press, 1987.
3. Kövecses, Z. *Metaphor: A Practical Introduction*. – Oxford: Oxford University Press, 2010.
4. Evans, V., Green, M. *Cognitive Linguistics: An Introduction*. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006.
5. Gibbs, R. W. *The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language, and Understanding*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
6. Ungerer, F., Schmid, H. J. *An Introduction to Cognitive Linguistics*. – London: Longman, 1996.
7. Croft, W., Cruse, D. A. *Cognitive Linguistics*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
8. Dirven, R., Pörings, R. (eds.). *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast*. – Berlin: Mouton de Gruyter, 2002.
9. Schwarz, M. *Kognitive Semantik*. – Tübingen: Francke Verlag, 2008.
10. Steen, G. *Finding Metaphor in Grammar and Usage*. – Amsterdam: John Benjamins, 2007.
11. Safarov, Sh. *Kognitiv tilshunoslik asoslari*. – Toshkent: Fan, 2015.
12. Rahimov, A. *Zamonaviy tilshunoslik nazariyalari*. – Toshkent: Universitet, 2020.